

доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

- 8) Виданов Н. Оценка эффективности мероприятий по стимулированию сбыта в местах продаж. / Н. Виданов // Маркетинговые коммуникации. — 2008. — № 3. — С. 11–16.
- 9) Методы оценки эффективности мерчандайзинга «Анализируй это» – Кира и Рубен Канаян. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.usconsult.ru/b_091-merchandising-effectiveness.php
- 10) Анализ розничной торговли. «Инструменты розничного аналитика» Кира и Рубен Канаян. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.usconsult.ru/b_059.html
- 11) Совмещенный ABC и XYZ анализ в Ритейле. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://habrahabr.ru/company/datawiz/blog/269167/>
- 12) Повышение эффективности мерчандайзинга. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://systemgroup.com.ua/ru/content/povyshenie-effektivnosti-merchandaizinga>
- 13) Изучаем поведение покупателя с помощью инструмента: Счетчики посетителей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.astera.ru/articles/14/>
- 14) Повышаем эффективность мерчандайзинга: автоматизация системы контроля. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.merchandising.ru/news/povyshaem-effektivnost-merchandaizinga-avtomatizatsiya-sistemy-kontrolya>
- 15) Системы подсчета количества посетителей. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.technoshop.ru/papers/2003/3/917/917.html>

УДК 346.546.4(1-87)

Писаренко В.П.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Антимонопольна політика, безумовно, дуже важлива для економіки держави. Добре розроблені заходи для регулювання монополій сприяють розвитку конкуренції, стабілізації ринку і удосконаленню економіки загалом.

Ще у минулому сторіччі у багатьох країнах монополізм було кваліфіковано як «економічний злочин проти суспільства». Відповідно були прийняті і приймаються спеціальні закони, створені задля запобігання чи ослаблення негативних наслідків монополізації ринків. Намагаючись компенсувати недосконалості ринку, держава, вдаючись до різних способів і методів, вибирає найбільш адекватні ті чи інші завдання. Найважливіше з завдань - усунення наслідків, породжених недосконалістю ринку.

Огляд (аналіз) останніх досліджень. Досвід розвинених країн свідчить, що політика яка проводилась раніше, виявилася малоефективною і впливала тільки на форми централізації капіталу, але процес монополізації вона не призупинила. Протидія монополізації економіки виявляється у формі заборон ведення виробничо-комерційної діяльності, в розукрупнення фірм, їх реорганізації, поділі та ліквідації. Попри розбіжності антимонопольних законодавств різних країн, вони також мають спільні риси і цілі. До цього відносяться: заохочення конкуренції; контроль над фірмами, які займають домінуюче становище на ринку, та контроль процесів зливань і поглинань компаній; захист інтересів споживачів; сприяння розвитку малого і середнього бізнесу.

Незаконними визнаються дії суб'єктів, створених для територіального розділу ринків, бойкоту конкурентів, прикріпленню покупця до визначених джерел постачання, встановлення узгоджених цін і знижок, узгодження квот провадження з метою

маніпулювання обміном і характером пропозицій та призначення єдиних директорів конкуруючих фірм.

У країнах Східної Європи проблема антимонопольного регулювання виникла порівняно недавно. Слід зазначити, що монополії тут були створені штучно, шляхом концентрації виробництва, що призвело до утворення гігантських підприємств і об'єднань. У пострадянських країнах антимонопольна політика була спрямована на подолання "командно-адміністративного монополізму".

Можна відзначити, що вільна конкуренція обумовила концентрацію виробництва, яке призвело до панування ринкових монополій. Найпоширенішими їх видами є чиста, чи абсолютна, природна і штучна, виробнича й організаційна монополії. Класичними організаційними формами монополій є картелі, синдикати, трести, концерни, які у модернізованому вигляді є і нині.

Формулювання завдання дослідження. Вивчення закордонного досвіду антимонопольного регулювання та можливості його запровадження в Україні.

У країнах із розвиненими ринковими системами відповідальність за долю ринку і створення умов його ефективного функціонування взяла на себе держава, ставши на захист ринкової конкуренції, знайшовши ефективні засоби антимонопольної профілактики.

В усіх промислово розвинених країнах здійснюється правове регулювання процесу концентрації капіталу і рівня конкуренції для пом'якшення економічних та соціальних наслідків монополістичної практики.

Розробка і прийняття антимонопольного законодавства - одне з важливих питань такого державного регулювання економіки.

Виклад основного матеріалу. У найрозвиненіших країнах антимонопольне регулювання з кінця XIX сторіччя стало регулярною функцією держави, впливу на систему ринкових відносин, антимонопольне законодавство (США, Канада, Японія), або на законодавстві боротьби з обмежувально господарською практикою (скандинавські країни), або на нормах, закріплених великими міжнародними угодами.

У багатьох країн прийняті закони проти недобросовісної конкуренції (включаючи шахрайство) у виробництві та торгівлі. На загальнодержавному рівні є антимонопольні органи, відповідальні за розробку й реалізацію антимонопольної політики. Це – Федеральна торгова комісія і антимонопольний відділ Мін'юсту. У Німеччині діє Федеральне відомство державного нагляду за діяльністю картелів і монополійна комісія, в Англії - Комісія з питань зливань і монополізації та Судова палата з питань вільної торгівлі, у Франції й Іспанії – Рада з питань у справах конкуренції, у Японії – Комітет із справедливих угод.

Історично склалося, що існують дві системи антимонопольного регулювання: американська і європейська. Критерієм їх відмінностей виступає ставлення до монополій. Перша - оголошує всі монополії протиправними. Друга - забороняє не саму монополію, а зловживання монополією владою. Уряди враховують плюси та мінуси великих компаній у здійсненні антимонопольної політики, перешкоджаючи прояву антиконкурентної поведінки, стримуючи ефективно великомасштабне виробництво. [1, с. 56-57]

Вперше антимонопольні закони було прийнято у Канаді (1889 р.) та у США (1890 р.). Сьогодні американське антимонопольне законодавство вважається одним з найбільш ефективно розробленим, яке пройшло достатню перевірку часом. Основними законами, регулюючими монополістичну діяльність та монополізовані ринки, є закони Шермана і Клейтона, закон про Федеральну Торговельну Комісію, поправка Селлера-Кефопера.

Найбільш розробленим прийнято вважати антимонопольне законодавство США, маюче до того ж і найбільш давню історію.

Антимонопольний закон Шермана 1890 р. становить ядро антимонопольної політики в економічному житті США. Відповідно до нього поза законом визначається

«всякий контракт і об'єднання у вигляді тресту, інших форм, і навіть таємні угоди, спрямовані на обмеження торгівлі і комерційної діяльності. ...» У Законі також вказується, що «кожна особа, монополізувавши, або та що намагається монополізувати... якусь галузь, торгові операції... вважатиметься правопорушником». У поправці Клейтона до цього закону від 1914 р., порушення його статей кваліфікується як «тяжкий злочин», який карається як грошовими штрафами, так і тюремними термінами. У окремих випадках суд може винести постанову про децентралізацію і роздрібнення фірми на ряд невеликих підприємств.

З погляду американського законодавства, компанія може бути визнана монополістом, проти неї можуть бути розпочаті судові дії, коли нею контролюється більше шести відсотків ринку країни і є факти, що свідчать про використання нечесних методів конкурентної боротьби.

Досить жорстко американське законодавство відноситься до злиття компаній. Так, горизонтальні злиття - поєднання двох конкурентів, наприклад, автомобілебудівних «Форд» і «Крайслер» - визнаються незаконними, якщо сукупна ринкова частка компаній, що виникла, перевищуватиме 15 % ринку.

Виняток існує лише у разі, якщо одна з компаній на межі банкрутства.

Вертикальні злиття - це злиття фірм, що спеціалізуються на різних стадіях продуктивного процесу у галузі. Такі злиття теж допускаються, якщо кожна фірма має 10 чи більше відсотків відповідного ринку. Вважається, що вертикальні злиття скорочують можливості конкуренції між компаніями-продавцями сировини.

Американське антимонопольне законодавство по суті дозволяє конгломератні злиття компаній, які технологічно пов'язані між собою. Наприклад, телефонну та страхову компанію, оскільки монополізація ринку одного з товарів у тому випадку немає.

Передбачаються досить жорсткі санкції за порушення антимонопольного законодавства. Компанії, що використовують незаконні методи конкурентної боротьби, і завдають своїми діями збитків контрагентам і споживачам, зобов'язані відшкодувати завдані збитки у 3х-кратному розмірі.

Проте, насправді випадки жорсткості стосовно компаній-монополістів застосовуються не часто. Приміром, за всю історію американського антимонопольного законодавства було розформовано близько 30 компаній. Найбільш гучними справами були розформування в 1911 р. нафтопереробного і тютюнового трестів та поділ в 1982 р. компанії АТТ. Судові справи у відношенні компаній-монополістів тривають роками, бо такі процеси - справа складна, вимагають величезних витрат часу і маси коштів. Так, справа «Юнайтед стейтс машинери корпорейшен» тривала 7 років, а ІБМ - 13 років.

В інших країнах антимонопольне законодавство було прийняте значно пізніше, ніж у США. Деякі країни запровадили його в себе після Другої світової війни.

На відміну від американського антимонопольного законодавства, яке ставить метою, зазвичай, дотримання закону, для країн Європи вирішальним в антимонопольній політиці держави є принцип «здорового глузду». Головною метою антимонопольної політики більшості країн Європи є поліпшення якості продукції за допомогою розвитку конкуренції. У Великобританії основними органами, що здійснюють антимонопольну політику, є управління з дотриманням правил торгівлі і Комісія із злиття монополій. Їх функції - здійснення загального нагляду. У центр уваги можуть потрапляти компанії, контролюючі понад 25 відсотків ринку. Оскільки основна мета антимонопольної політики в Англії є стимулювання конкуренції, то прямі адміністративні методи (типу заборони процесів злиття) застосовують в обмежених масштабах.

У Великобританії склалися дві системи контролю над монополіями. Перша - заснована на законах про сумлінну торгівлю та конкуренцію, тут ключову роль відіграють Відомство про сумлінну торгівлю, Комісія по роботі з монополіями, державним сектором торгівлі і промисловості. У другій контролюючій передбачені законодавством обмежувальні торговельні практики, ключову роль відводять Суду по обмежувальній

практиці. У цілому законодавство ліберальніше американського антимонопольного, оскільки у британській політиці традиційно свобода торгівлі і мінімізація прямого державного втручання у господарську діяльність підприємців. До функцій відомства входить: збирання та аналіз інформації про зловживання панівним становищем та передача справ про монопольну ситуацію у будь-якій галузі Комісії по роботі з монополіями, здійснення контролю над передбачуваним злиттям підприємств, передача справ по картельних договорах до суду з обмежувальної практики, порушення справ з приводу встановлення й підтримки перепродажних цін. Основне завдання комісії по роботі з монополіями у проведенні розслідування про злиття і складання доповідей з приводу наявності (чи можливість виникнення) монопольної ситуації або здійснення злиття підприємств. Якщо ж Комісія по роботі з монополіями дійшла висновку щодо порушення публічних інтересів, державний секретар має великі повноваження у застосуванні різних заходів до правопорушника: винесення постанов про припинення дії договору, про заборону поставок товарів, що дискримінують угоди, про заборону чи обмеження злиттів, про розмежування підприємств, шляхом продажу будь-яких їх частин чи якимось іншим чином.

У Франції антимонопольне законодавство діє з 1953 р. Проте активні дії проти монополій започатковували з 70-х рр. До того часу вважалося, що жорстка антимонопольна політика може зашкодити недостатньо потужній вітчизняній промисловості.

З питання контролю процесів злиття жорсткішу позицію антимонопольне законодавство посідає у відношенні горизонтальних злиттів. Якщо при вертикальному злитті максимальна квота компанії на ринку встановлюється не більше 40 %, то, при горизонтальному злитті заборонено об'єднання компаній при перевищенні квоти понад 25 відсотків.

Прийняття остаточних рішень щодо обмеження монополістичної діяльності французьке законодавство здійснює шляхом адміністративних процедур, а не в суді. Нині у Франції є близько 3 тис. державних контролерів за цінами. Їх основне завдання - контроль над державною дисципліною цін. Контроль за монополістичною діяльністю покладено на Раду з питань конкуренції, Міністерство економіки та суди загальної юрисдикції.

Рада з питань конкуренції вважається незалежним адміністративним органом, щодо рішень якого міністр економіки не може накладати «вето». Вона виконує консультативні функції щодо замовлень різних державних установ і закупівельних організацій, і навіть може застосовувати такі санкції: наказати підприємству чи особі припинити інкриміновану діяльність протягом певного періоду; накласти на підприємство або високопоставлену особу грошовий штраф, максимальна величина якого складає 5% торговельного обороту підприємства порушника; вимагати від порушника опублікувати вирок ради у певних журналах. Якщо підприємство, що було жертвою антиконкурентної політики, зажадає відшкодування збитків, воно має звертатися з цим проханням до суду.

У ФРН державним регулюванням ринкових відносин, що призводить до пом'якшення негативних наслідків надмірної монополізації, займаються так звані органи зі справ картелів. До цих органам відносяться Федеральне відомство у справах картелів, Федеральний міністр економіки і вищі органи земель. До них примикає Комісія по роботі з монополіями, створена для надання висновків щодо концентрації підприємств у ФРН. Як зазначалося вище, антимонопольне законодавство ФРН займає проміжне становище між двома системами антимонопольного законодавства. Значного імпульсу у розвитку антимонопольного законодавства у ФРН викликало затвердження вільної ринкової економіки у післявоєнний час. У 1949 р. розробили два законопроекти: про забезпечення конкуренції шляхом значного підвищення ефективності і відомств про монополії. Робота у цьому напрямі була продовжена і закінчилась прийняттям у 1957 р. Закону проти обмежень конкуренції, що у побуті отримав скорочену назву Картельного закону, що не зовсім точно відображає його зміст, оскільки вон покликаний регламентувати обмеження

конкуренції у формі картелів. Нині Закон діє у редакції 1989 року, набравши чинності 1 січня 1990 р. Слід зазначити, що Картельний закон ФРН спирається на два принципа: принцип заборони і принцип контролю тарегулювання монополістичної діяльності. Як і в США, він забороняє певну категорію угод, наприклад картельні договори і картельні рішення. Але ці заборони супроводжуються численними винятками, які у значній мірі нейтралізують принцип заборони монопольної практики. Тож якщо Закон Шермана оголошує незаконним висновок щодо будь-якого договору про торгівлю, то Картельний закон ФРН визнає недійсним виконання картельних договорів чи рішень. З іншого боку, на відміну горизонтальних конкурентних обмежень, вертикальні обмеження формально не забороняються. Вони підлягають адміністративному контролю з метою попередження антиконкурентної практики. [2, с. 213-219]

З країн Європи найбільш пізно антимонопольне законодавство було прийнято в Італії - у 1990 р. Італійське антимонопольне законодавство вважається одним з ліберальних у Європі. Воно не регулює навіть квоти продаж окремих фірм.

Останніми роками контролю над діяльністю монополій запроваджено на загальноєвропейському рівні. При ЄС створена Комісія з контролю злиттів. Комісія може контролювати злиття у разі, якщо світовий оборот транснаціональної компанії країни, що входить у ЄС, перевищує 5,0 млрд. євро.

Досить ліберальним вважається антимонопольне законодавство уряду Японії. Там визнається домінуючим становище компанії, яка контролює 50 % ринку, двох - 75 %.

Рішення спірних питань зазвичай здійснюється не судами чи адміністративними шляхами, а лише через переговори. Їх антимонопольна політика – це гнучка система постійно діючих заходів, що мобільно перебудовуються, і санкцій, які мають заборонний, обмежувальний чи заохочувальний характер. [3, с.49-53]

Монополізм в Україні відрізняється від монополізму країн з розвинутою ринковою економікою, оскільки його причини лежать у структурі господарювання Радянського Союзу, де конкуренція вважалася непотрібним дублюванням, а централізація і укрупнення виробництва обґрунтовувалися позитивним ефектом масштабу.

В Україні державний монополізм проявляється насамперед у сфері управління, обумовлюючи монополізм суб'єктів господарювання як у сфері виробництва, так і у сфері торгівлі.

Залежно від критеріїв можна назвати:

- за походження - природний та штучний монополізм;
- за силою впливу - загальний, абсолютний і створений;
- за сферою впливу – галузевий і міжгалузевий;
- за ознакою - тотальний і локальний;
- за функціональністю - відомчий, посадовий і виробничий.

Рівень монополізації української економіки, обумовлено кількістю підприємств, котрі посідають домінуюче положення на ринку, досить висока. Проте річ не йде про класичні монополії.

По-перше, монополізм багатьох підприємств перестав бути природним - вони займають домінуюче положення на ринку лише тому, що у радянські часи були великими підприємствами.

По-друге, значна кількість великих підприємств не показує високої ефективності господарської діяльності. Застарілі технології, високий рівень зносу устаткування, відсутність фінансових коштів на їх подальший розвиток - усе це ставить під сумнів здатність цих підприємств зберегти себе домінуючими над ринком без державного сприяння.

Економічна ситуація в Україні характеризується високим рівнем впливу на ринкові процеси держави, яка володіє значною часткою власності країни, і це ж стосується великих підприємств. З іншого боку, держава ініціює монополізацію економіки шляхом

інтеграції підприємств у різні концерни, підпорядкування їх галузевим міністерствам, створення різних господарських груп. [4, с. 100-111].

Демонополізація економіки передбачає, що підприємства, можуть вільно реалізовувати свою продукцію кожному споживачеві, який її потребує, а споживач має можливість вибору постачальника продукції.

Становлення антимонопольного регулювання в Україні відбувається у невизначених, непередбачуваних умовах, традиційно не передбачених, за відсутності ринкового конкурентного середовища, при тотальному хронічному дефіциті і поглибленню економічної кризи. Це зумовило:

високий рівень концентрації та слабка диверсифікація виробництва;

переважання великих чистих монополій - єдиних виробників;

формування квазириночних структур;

посилення зловживань, домінуючим становищем на ринку з боку окремих суб'єктів господарювання, чому сприяв розпад господарських зв'язків у межах колишнього СРСР, розлад фінансової та грошово-кредитної систем, зниження обсягів виробництва, стагнація в інвестиційній сфері, втрата керованості економікою, відсутність чіткої класифікації видів монополій.

В Україні підприємство визнається домінуючим на ринку певного товару, якщо, по-перше, його частка продаж перевищує деяку величину, встановлену уповноваженим органом управління (крім випадків державної влади і природної монополії); по-друге, якщо уповноваженим органом управління з урахуванням аналізу частки господарюючого суб'єкту на товарному ринку та можливостей доступу на цей ринок нових конкурентів (чи інших критеріїв, характеризуючих товарний ринок) буде встановлено, що становище господарюючого суб'єкту є домінуючим.

Висновки. Демонополізація у Україні має здійснюватися з урахуванням:

несприятливого стану економіки, включаючи спад виробництва та хронічний дефіцит оборотних засобів;

обмеженою власною матеріально-сировинною та енергетичною базами;

високої залежності економіки від реальних процесів з суміжною державою.

Організаційними заходами щодо демонополізації повинні стати:

розвиток прогресивних організаційних структур виробництва й управління, які забезпечать перехід від жорстких вертикальних до різноманітним і гнучким горизонтальним зв'язкам, між підприємствами у процесі їхньої спільної діяльності;

обґрунтовані деконцентрація і розукрупнення існуючих монополістичні об'єднань і підприємств;

створення певних сферах дублюючих виробництв (малих та середніх підприємств).

З урахуванням неоднорідності товарних та діючих монополістичних структур та нових процесів і явищ, антимонопольним органам України необхідно:

усунути монополізм на всіх рівнях економічної системи, насамперед у сфері управління;

контролювати реорганізацією суб'єктів господарювання органів управління, зокрема під час приватизації, руху цінних паперів, недопущення створення нових монополістичних утворень;

попереджати, обмежувати і припиняти антиконкурентні дії «штучних» монополій;

знижувати негативні наслідки природного монополізму,

зберегти забезпечення державних інтересів.

Перебудова діяльності органів державного устрою і господарського управління передбачає якісно нову роль держави та її органів; гарантування свободи підприємницької діяльності і реалізації, прав власності різних господарюючих суб'єктів; чітке розмежування сфер діяльності і функцій, державних і територіальних виконавчо - розпорядчих органів, їх повноважень та фінансову відповідальність; відповідність діяльності органів державного управління і господарського управління законодавству

України.

До першочергових заходів урядової політики у сфері антимонопольного регулювання можна віднести:

продовження структурних змін у економіці України, особливо у галузях природних монополій;

вдосконалення нормативної бази щодо організації ефективного контролю над фінансовими потоками монополій;

регулювання контролю інвестиційних програм;

створення умов розвитку конкуренції в потенційно конкурентних напрямках та наступного регулювання цих видів діяльності;

підвищення ефективності реалізації повноважень держави за своїми акціями в акціонерних товариствах - природних монополій;

приведення рівня цін продукції монополій у відповідність з реальними витратами;

цільове дотування з допомогою відповідних бюджетів при наданні пільг окремим категоріям споживачів;

скорочення практики перехресного субсидування різних груп споживачів при адресній підтримці соціально незахищених груп населення.

Анотація. Стаття присвячена закордонному досвіду антимонопольного регулювання та можливості його запровадження в Україні, інтеграції до ЄС та вирішення питання створення дієвого антимонопольного регулювання, яке набуває особливої актуальності.

Ключові слова: антимонопольна політика, монополізації ринку, антимонопольне регулювання, антимонопольне законодавство, демонополізація.

Аннотация: Статья посвящена зарубежному опыту антимонопольного регулирования и возможности его внедрения в Украине, интеграции в ЕС и решению вопроса создания действенного антимонопольного регулирования, которое приобретает особую актуальность.

Ключевые слова: антимонопольная политика, монополизации рынка, антимонопольное регулирование, антимонопольное законодательство, демонополизация.

Abstract: This article focuses on the foreign experience of antimonopoly regulation and its possible introduction in Ukraine of EU integration and resolving the issue of effective antimonopoly regulation which is of particular relevance.

Keywords: competition policy, market monopolization, competition regulation, antitrust, monopolization.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Санько Г.Г. Монополізм і антимонопольне регулювання 1997
2. Розанова Н.М. Конкурентний процес сучасної ринкової економіки. М.: МАКС Пресс 2001.
3. Качалін В.В. Міжнародні аспекти антимонопольного регулювання/ Володимир Вікторович; У. Качалін // Світова економіка і впливові міжнародні відносини. - 2006. - № 2. - С. 49-56.
4. Санько Г.Г. Монополізм і конкурентна політика в трансформуючій економіці/ Бел. економ. журнал. - 1999. - №2. - С.100-111